

Mäsiarovä, Katarína

K otázke sujetovej a žánrovej špecifiky "rozprávky" Kristova noc M.J. Saltykova-Ščedrina

Новая русистика. 2012, vol. 5, iss. 2, pp. [13]-22

ISSN 1803-4950 (print); ISSN 2336-4564 (online)

Stable URL (handle): <https://hdl.handle.net/11222.digilib/125512>

Access Date: 02. 12. 2024

Version: 20220831

Terms of use: Digital Library of the Faculty of Arts, Masaryk University provides access to digitized documents strictly for personal use, unless otherwise specified.

Katarína MĀSIAROVÁ
(Bratislava)

K otázke sujetovej a žánrovej špecifiky „rozprávky“ Kristova noc M. J. Saltykova-Ščedrina

**К вопросу специфики сюжета и жанра «сказки» Христова ночь
М. Е. Салтыкова-Щедрина**

Одним из самых известных произведений великого русского писателя-сатирика XIX века М. Е. Салтыкова-Щедрина являются *Сказки* – цикл 32 произведений. Сказки Салтыкова-Щедрина охватывают широкий круг событий общественно-политической жизни самодержавной России второй половины XIX века после отмены крепостной системы. В их структуре сочетаются оригинальность элементов русской народной сказки с индивидуальным творческим подходом и способом выражения автора. Несмотря на само название произведения, некоторые сказки по своим формальным признакам резко отличаются от остальных сказок цикла. Они почти или совсем лишены элемента сказочности и относятся к другим жанровым формам. Среди них можно выделить публицистическую статью, очерк в форме диалога, сатирический рассказ, рассказ с лирическим монологом, предание. Одним из таких произведений является «сказка» Христова ночь (с подзаголовком *предание*), которая в данной статье рассматривается с точки зрения специфики сюжета, жанра, композиции и образности. В щедринских сказках часто встречаются элементы библейских мотивов, библейские образы, заповеди, притчи, цитаты из Евангелия, которые даются в своеобразной авторской обработке. Они противопоставлены безнравственной жизни общества в качестве средства сатирического обличения. Поскольку «сказка» Христова ночь относится к числу наименее исследованных, изученных произведений среди названного цикла

и творчества Салтыкова-Щедрина вообще, автор поставил себе целью на примере указанной «сказки» рассмотреть и показать, что нового внес писатель в развитие литературного жанра сказки, а также на основе каких признаков включено это произведение в цикл сказок и занимает среди остальных свое естественное место.

To the question of subject line and genre specifics of “fairy tale” *Night of Christ* by M. Y. Saltykov-Shchedrin

Tales are one of the most famous satirical works of M. Y. Saltykov-Shchedrin. Despite the name of the cycle, it includes a number of works, which by their formal characteristics are very different from the rest of tales of the cycle. One of these remarkable works is a “fairy tale” *Night of Christ*, which being almost devoid of the elements of fabulousness and magic belongs to another genre form. This article focuses on this “tale” in terms of the specifics of the plot, genre, composition and imagery. The author sets herself the goal to define the basis of features thanks to which this work is included in the cycle of tales and has a well-founded place among other tales.

Key Words: genre; M. Y. Saltykov-Shchedrin; subject line; “fairy tale”

Medzi najznámejšie diela významného ruského satirika M. J. Saltykova-Ščedrina patria nepochybne *Rozprávky (cyklus 32 próz)*, ktoré zachytávajú široký okruh udalostí spoločensko-politického života Ruska druhej polovice 19. storočia po zrušení nevoľníckeho systému. Nie náhodou v tvorbe uvedeného autora žánr rozprávky dosahuje rozkvet práve v 80. rokoch 19. storočia. V tomto období v Rusku „zúrila“ politická reakcia a cenzúra, a tak Ščedrin hľadal žánrové formy, ktoré by mu aj napriek nepriaznivým podmienkam umožnili čo najplnšie tlmočiť jeho ideovo-umelecké zámery. Pozornosť upriamil na tradičný žánr rozprávky, ktorý prepracoval do originálnej podoby. Jeho *Rozprávky* sa nedajú – či už svojou kompozíciou, alebo rozvíjaním sujetu – stotožniť s tradičnou formou ľudovej slovesnosti, pretože ich špecifikou je synkretizmus nielen na úrovni kompozičnej a sujetovej štruktúry, ale aj na úrovni žánrových variantov folklórnej rozprávky, jazyka a štýlu. V jednotlivých „rozprávkach“ – miniatúrnych obrazoch zo života – autor nastolil najaktuálnejšie a najpálčivejšie otázky vtedajšej doby, zrekapituloval hlavné sociálne problémy, na ktoré sa zameril už v predošlých dielach svojej tvorby.

Z hľadiska žánrových špecifik a klasifikačných kritérií tradičného žánru ľudovej rozprávky sa autorské rozprávky Saltykova-Ščedrina dajú rozčleniť do troch skupín – na rozprávky o zvieratách, rozprávky z reálneho (každodenného života) a „rozprávky“ s minimálnou alebo nulovou mierou prítomnosti rozprávkových prvkov, nápadne sa vymykajúce z tradičného ponímania žánru rozprávky, t.j.

K otázke sujetovej a žánrovej špecifiky „rozprávky“ Kristova noc

príbehy smerujúce svojou kompozíciou, charakterom narácie, tematikou i obraznosťou k iným literárnym žánrom. Na túto skutočnosť poukazuje aj fakt, že k názvu jednotlivých „rozprávok“, ktoré sme zaradili do poslednej z uvedených troch skupín, sám autor vo väčšine prípadov pridal podtituly bližšie špecifikujúce ich žánrovú podstatu. Ide o nasledovných osem „rozprávok“: *Dedinský požiar* (*Ani rozprávka, ani skutočná udalosť*) – Derevenskij požar, *Cestou* (*Rozhovor*) – Puťom-dorogoju, *Hyena* (*Poučenie*) – Gijena, *Príhoda s Rebelníkovom* (*Rozprávka-elégia*) – Prikľučenje s Kramoľnikovym, *Kristova noc* (*Ústne podanie*) – Christova noč, *Prázdny rozhovor* – Prazdnyj razgovor, *Ludkovia z hračkárskej dielne* – Igruščšnogo dela ľudiški a *Vianočná rozprávka* – Roždestvenskaja skazka. V súvislosti s *Vianočnou rozprávkou* treba poznamenať, že hoci je žánrová forma priamo uvedená už v názve diela, nejde ani v tomto prípade o rozprávku v pravom zmysle slova.

Uvedených osem „rozprávok“ sa z formálneho hľadiska značne odlišuje od ostatných „rozprávok“ cyklu. Vyvstáva teda otázka, na základe akých kritérií ich Saltykov-Ščedrin zahrnul do tohto zborníka, čo ich zblízuje s ostatnými „rozprávkami“? Majú tieto „nerozprávkové práce“ z prvej polovice 80. rokov 19. storočia nejaký súvis s celým cyklom, alebo sú k nemu len mechanicky pričlenené, ako píše V. Vlašínová?¹

Aj keď nejde o rozprávku v pravom zmysle slova, jednoznačne môžeme konštatovať, že patria do cyklu *Rozprávok*. Po formálnej stránke nie sú síce celkom kompatibilné s ostatnými „rozprávkami“, ale z ideovo-tematického hľadiska, t.j. z hľadiska ideovej koncepcie cyklu, sú – ako sa na príklade jednej z nich pokúsime dokázať – jeho prirodzenou súčasťou.

Z hľadiska žánru tvorí všetkých osem „rozprávok“ nesúrodý súbor. Na základe kompozície a štýlu by sa dali v rámci nich vyčleniť také literárne útvary, ako publicistický článok (*Hyena*), dialogizovaná črta (*Cestou, Prázdny rozhovor*), poviedka (*Dedinský požiar*) či poviedka s lyrickým monológom (*Príhoda s Rebelníkovom*). Otázky žánru a tematického zamerania uvedených „rozprávok“ už analyzovali viacerí ruskí literárni vedci.² Podrobnejšie sa preto budem venovať „rozprávke“ *Kristova noc*, ktorá vďaka svojmu sujetu, ktorý bol vystavaný na motívoch a obrazoch

¹ VLAŠÍNOVÁ, V.: *Satira okřídlená fantazií*. Praha 1975, s. 91.

² BUCHŠTAB, B. J.: *Skazki M. J. Saltykova-Ščedrina*. Leningrad 1962.; BUŠMIN, A. S.: *Saltykov-Ščedrin. Iskusstvo satiry*. Moskva 1976.; BUŠMIN, A. S.: *Skazki Saltykova-Ščedrina*. Leningrad 1976.; IŠČENKO, I.: *Skazki Saltykova-Ščedrina*. Avtoreferat, predstavlenyj na soiskanije učonoj stepeni kandidata filologičeskich nauk. Ľvov 1953.; LEBEDEV, J. M.: *Ščedrin – avtor skazok*. Moskva 1939.; PROKOPENKO, Z. T.: *Saltykov-Ščedrin v školnom izučenii*. Belgorod 1999.; SOLOVIOV, S. P.: *Skazki Saltykova-Ščedrina*. Avtoreferat, predstavlenyj na soiskanije učonoj stepeni kandidata filologičeskich nauk. Leningrad 1954.; TROFIMOV, I. T.: *Skazki Saltykova-Ščedrina*. Moskva 1964 a pod.

z evanjelia, patrila v sovietskom prostredí k najmenej preskúmaným dielam Saltykova-Ščedrina nielen v rámci cyklu *Rozprávok*, ale aj v celej jeho tvorbe.

Kristova noc nie je satirickým príbehom, ale ide o text, v ktorom autor pertraktuje etické otázky priamo, bez alegorického „zastierania“ reality či karikovania jej podoby a prostredníctvom postavy Krista vyjadruje svoje postoje a hodnotové orientácie.

Dej *Kristovej noci* sa odohráva v čase jedného z najväčších kresťanských sviatkov – Veľkej noci, ktorá do života plného zhonu a starostí prináša pocit duchovného rozochvenia. Atmosféra tohto sviatku je výnimočná, neopakovateľná. V „rozprávke“ *Kristova noc* je umocnená lyrickým opisom prírody a momentom očakávania vytúženého zázraku. Emocionálny efekt tohto opisu umocňuje jeho štvorstupňová kompozícia. Prvý stupeň tvorí prírodná scenéria:

«Равнина еще цепенеет, но среди глубокого безмолвия ночи под снежной пеленою уже слышится говор пробуждающих ручьев. В оврагах и ложбинах этот говор принимает размеры глухого гула и предостерегает путника, что дорога в этом месте изрыта зазорами. Но лес еще молчит, придавленный инеем, словно сказочный богатырь железною шапкою. Темное небо сплошь усыпано звездами, льющими на землю холодный и трепещущий свет. В обманчивом его мерцании мелькают траурные точки деревень, утонувших в сугробах. Печать сиротливости, заброшенности и убожества легла и на застывшую равнину, и на безмолвствующий поселок. Все скованно, безмощно и безмолвно, словно задавлено невидимой, но грозной кабалой.»³

Obraz nočnej krajiny je veľmi živý, pretože v ňom dochádza k dynamickej oscilácii vertikálneho s horizontálnym, blízkeho so vzdialeným, svetla s tmou. Čitateľovi sa najprv naskytá pohľad na zasneženú rovinu počas tichej noci, potom sa pohľad zdvihne na vypínajúci mohutný les, pokrytý inováťou. Autor ho prirovnáva k rozprávkovému bohatierovi, ktorý nemôže zatiaľ prejavíť svoju silu, a tak len mlčky vyčkáva na svoju príležitosť. Nakoniec sa pohľad upriami ešte vyššie – na tmavé nebo posiate hviezdami a vzápätí sa opäť spúšťa na krajinu, ktorá je zrkadlovým odrazom nočnej oblohy. Pred čitateľom vyvstáva obraz zachytávajúci nehybnú krajinu presiaknutú tichom, chladom a smútkom.

V druhej fáze opisu sa dianie začína dynamizovať:

«Но вот в одном конце равнины раздалось гудение полночного колокола; навстречу ему, с противоположного конца, понеслось другое, за ним – третье, четвертое. На темном фоне ночи вырезались горящие шпиль»

³ *Kristova noc* (Christova noc). In: Saltykov-Ščedrin, M. J.: *Skazki*. Moskva 2006, s. 271.

Ďalej uvádzame v zátvorke priamo za citovanou pasážou už len číslo strany. Citované pasáže uvádzame v origináli, pretože v prekladovej interpretácii by sa mohli stratiť práve tie štylistické či významové nuansy, ktoré danými úryvkami chceme dokumentovať.

К otázke sujetovej a žánrovej špecifiky „rozprávky“ Kristova noc

церквей, и окрестность вдруг ожила. По дороге потянулись вереницы деревенского люда.» (s. 271).

Doposiaľ tichá a nehybná krajina začína ožívať, čo je vyjadrené najprv auditívne a potom aj vizuálne. Dalo by sa povedať, že tu ide o zreteľný náznak „muzikálneho“ zobrazovania priestoru. Na túto črtu poetiky Saltykova-Ščedrina upozorňujú viacerí literárni vedci, skúmajúci jeho život a dielo: v jeho dielach sa neraz stretne s opismi znejúcej hudby, s rozmanitými hudobnými asociáciami, ktoré Saltykov organicky zakomponoval do štruktúry svojich umeleckých obrazov.⁴ Pred čitateľom sa tak odкрýva hudobno-lyrický priestor vnímaný z perspektívy kráčajúceho človeka-pútnika, ktorého prítomnosť je naznačená už v prvej časti opisu. vzdialené objekty sa pomaly približujú; najprv vidno len mihajúce sa body, potom špičky chrámových veží a nakoniec sa na scéne objavujú dediččania. Vpredu kráča chudoba, za ňou bohatí sedliaci. Prví sú utrápení, ubití životom, druhí vyobliekani, veselí a bezstarostní; voči tým vpredu si udržiavajú značný odstup. Rozdiel medzi ľuďmi, ktorí by si mali byť pred Bohom rovní a ktorí smerujú do jeho svätostánku, je tak maximálne umocnený:

«Впереди шли люди серые, замученные жизнью и нищетою, люди с истерзанными сердцами и поникшими долу головами. Они несли в храм свое смирение и свои вздыхания; это было все, что они могли дать воскресшему Богу. За ними, поодаль, следовали в праздничных одеждах деревенские богатеи, кулаки и прочие властелины деревни. Они весело гуторили меж собою и несли в храм свои мечтания о предстоящем недельном ликовании.» (s. 271 – 272).

Postupne tieto húfy ľudí miznú z dohľadu a priestor sa opäť zaplňa tichom:

«Но скоро толпы народные утонули в глубине проселка; замер в воздухе последний удар призывного благовеста, и все опять торжественно смолкло.» (s. 272).

Je to však už ticho sviatočné, vzývajúce dlho očakávanú chvíľu, ktorá prichádza v tretej, kulminačnej časti opisu v podobe vyústeného zázraku vzkriesenia:

«Глубокая тайна почувалась в этом внезапном перерыве начавшегося движения, – как будто за наступившим молчанием надвигалось чудо, должствующее вдохнуть жизнь и возрождение. И точно: не успел еще заалеть восток, как желанное чудо совершилось. Воскрес поруганный и распятый Бог! воскрес Бог, к которому искони огорченные и недугующие сердца вопиют: „Господи, поспеши!“» (s. 272).

V štvrtej, záverečnej fáze opisu sa autor znova vracia k prvému obrazu prírodnej scenérie, ktorý sa pod vplyvom zázraku vzkriesenia mení, ožíva – je intenzívne

⁴ Pozri napr.: AUER, A. P. – BORISOV, J. N.: *Poetika simvoličeskich i muzykal'nych obrazov M. J. Saltykova-Ščedrina*. Saratov 1988.

preniknutý svetlom, teplom, zvukom a opäť v ňom dochádza k oscilácii medzi vertikálnym a horizontálnym:

«Воскрес Бог и наполнил вселенную. Широкая степь встала на встречу ему всеми своими снегами и буранами. За степью потянулся могучий лес и тоже почувал приближение воскресшего. Подняли матерые ели к небу мохнатые лапы; закрипели вершинами столетние сосны; загудели овраги и реки; выбежали из нор и берлог звери, вылетели птицы из гнезд; все почували, что из глубины грядет нечто светлое, сильное, источающее свет и тепло, и все вопияли: „Господи! ты ли?“» (s. 272).

Saltykov-Ščedrin zámerne vysúva tento neobvyčajný, emocionálne silný hudobno-lyrický opis pred hlavnú dejovú líniu, aby vystupňoval napätie a zdôraznil jedinečnosť a vierohodnosť príchodu dlho očakávanej chvíle. Je to chvíľa prinášajúca vzkriesenie. Nie však symbolické, každoročne slávené, ale naozajstné vzkriesenie živého Krista. Opis sa končí a začína sa hlavná dejová línia – súd.

Saltykov-Ščedrin v *Kristovej noci* spracoval biblický motív súdu, očakávaného všetkými kresťanmi. V tomto príbehu prichádza Ježiš na svet, aby súdil chudobných i bohatých, trpiacich i radujúcich sa, živých i mŕtvych, avšak motív súdu tu nie je umelecky stvárnený v podobe obrazov z evanjelia; spisovateľ podáva čitateľovi vlastnú predstavu, zodpovedajúcu jeho ideovo-estetickým cieľom.

V „rozprávke“ Saltykova-Ščedrina sa Kristus najprv obracia so svojim posolstvom k prírode, potom k ľuďom a nakoniec súdi svojho zradcu. Prírode, zvieratám a vtáctvu prináša požehnanie v podobe jari, tepla a svetla, pretože zákony prírody sú v súlade so zákonmi Božími:

«Вы не судимы, ибо выполняете лишь то, что вам дано от начала веков. Человек ведет непрестанную борьбу с природой, проникая в ее тайны и не придавая конца своей работе. (...) Нет нужды, что человек мало-помалу проникает в ее недра – он покоряет себе только атомы, а природа продолжает стоять перед ним в своей первобытной неприсутности и подавляет его своим могуществом.» (s. 272 – 273).

Potom sa prihovára k ľuďom, ktorí mu vyšli v ústrety, a ako prví načúvali jeho slovu a navždy si ho vštepili do srdca. Boli to ľudia trpiaci – chudobní a ponižovaní, ale s pevnou vierou a čistým srdcom, žijúci podľa pravdy Božej – na rozdiel od cirkevných hodnostárov, ktorí túto pravdu síce kážu, ale sami podľa nej nežijú. Aj im, ľuďom pevnej viery, prináša posolstvo a požehnanie:

«Вы чистыми сердцами беззаветно уверовали в меня, потому только, что проповедь моя заключает в себе правду, без которой вселенная представляет собой вмещилице погубления и ад кромеиный. Люби Бога и люби ближнего, как самого себя, – и вот эта правда, во всей ее ясности и простоте, и она наиболее доступна не богословам и начетникам, а иненно вам, простым и удрученным сердцам. Вы верите в эту правду и ждете ее пришествия. (...) Как ни кратка она сама по себе, но для вас в ней замыкается

К ота́зке сюжетовой а жанровой специфи́ки „розпра́вки“ Кристова нощ

весь смысл жизни и никогда не иссякающий источник новых и новых беседований. (...) Да не уклонятся сердца ваши в словеса лукавствия, да пребудут они чисты и просты, как доднесь, а слово мое да будет истина. Мир вам!» (s. 273 – 274).

Kristus kráča ďalej а stretáva ďalších, úplne odlišných ľuďí. Pre nich tento deň nie je nič viac ako len svetská zábava а rozptýlenie. Aj pre týchto boháčov, pokrytcov а вrahov má pripravené slovo pravdy, prostredníctvom ktorého z nich strháva všetky masky а odhaľuje ich pravú tvár, skutočnú podstatu, ktorá je hodná len toho najväčšieho opovrhnutia. Čas ich pádu sa blíži, ale napriek všetkému, čo spáchali, aj im sa poskytuje ešte možnosť záchrany – ak budú schopní načúvať hlasu vlastného svedomia, nájdú cestu k spáse.

Záverečnou scénou v „rozprávke“ *Kristova noc* je súd Krista nad svojim zradcom. Predchádza jej však veľmi sugestívny, desivý opis mŕtvoly zradcu:

«В эту самую минуту восток заалел, и в редеющем сумраке леса выступила безобразная человеческая масса, качающаяся на осине. Голова повесившегося, почти оторванная от туловища, свесилась книзу; вороны уже выклевали у ней глаза и выели щеки. Самое туловище было по местам обнажено от одежд и, зияя гнойными ранами, размахивало по ветру руками. Стая хищных птиц кружилась над телом, а более смелые бесстрашно продолжали дело разрушения. То было тело предателя, который сам совершил суд над собой.» (s. 275).

Autor necháva vo svojom príbehu vzkriesiť а následne súdiť aj toho, o ktorom je v evanjeliu napísané: „...beda člověku, který zrádza Syna člověka, lepší by mu bolo, keby sa ten člověk nebol narodil.“⁵ Saltykov očividne nadviazal na evanjelický výrok, biblický mýtus о Judášovi však rozvinul do novej podoby а naplnil novým obsahom. Zradca ako jediný zo všetkých nenachádza cestu k spaseniu, je prekliaty а odsúdený na večný život plný utrpenia, hanby а opovrhovania:

«Ты не убил друга, раскрывшего перед тобой душу, а застиг его врасплох и предал на казнь и поругание. За это осуждаю тебя на жизнь. (...) Ты будешь плакать, и слезы твои превратятся в потоки огненные, будут жечь твои щеки и покрывать их струпьями. (...) Люди на торжищах расступятся перед тобой, и на всех лицах ты прочтешь: «Предатель! будь проклят!» Ты будешь искать смерти и на суше, и на водах – и везде смерть обратится от тебя и прошептит: «Предатель! будь проклят!» (...) И будешь ты ходить из века в век с неусыпающим червем в сердце, с погубленной душою. Живи, проклятый! и будь для грядущих поколений свидетельством той бесконечной казни, которая ожидает предательство. Встань, возьми

⁵ Evanjelium podľa Matúša, kap. 26, verš 24. In: *Biblia*. Transcius Liptovský Mikuláš а Slovenská biblická spoločnosť Banská Bystrica, 2003.

вместо посоха древесный сук, на котором ты чаял найти смерть, – и иди!» (s. 276).

Saltykov označil *Kristovu noc* ako „predanie“, čo v preklade do slovenčiny znamená povesť, ústne podanie. Termín povesť v slovenskom a českom literárnom kontexte je chápaný ako epický žáner ľudovej slovesnosti s jednoduchou výstavbou textu a štýlom, v ktorom sa hovorí o predpokladanej skutočnosti aj napriek zobrazovaniu nadprirodzených javov a postáv. Na rozdiel od rozprávky je povesť konkrétnejšie viazaná na čas a priestor, nevšedný predmet, výnimočnú osobu alebo udalosť. Povesti sa podľa zamerania delia na miestne, historické, heraldické, démonologické a legendové.⁶ Keďže v *Kristovej noci* autor rozvíja do novej podoby preformované obrazy a motívy z evanjelia, mohli by sme na základe uvedenej definície povedať, že z hľadiska žánru sa táto „rozprávka“ Saltykova-Ščedrina približuje k legendovej povesti. Ide však skutočne ešte o povesť (aj keď legendovú), alebo má „rozprávka“ *Kristova noc* bližšie k legende? Michal Harpáň definuje legendu ako svojbytný žánrový fenomén nasledovne: „Literárny útvar podobný mýtu, avšak tematicky čerpá prevažne z biblie. Najčastejšie rozpráva o živote, skutkoch a zázrakoch svätých. Obyčajne súvisí s kresťanským náboženstvom. (...) Bola obľúbeným žánrom najmä v stredovekej literatúre a mohla slúžiť aj ako istý doplnok bohoslužieb. Preto cirkev presne predpisovala obsah a formu legiend...“⁷ V encyklopedickom slovníku literárnych termínov nachádzame takúto definíciu žánru legendy: „ústne podanie s neobyčajným a zázračným obsahom. Jeden zo žánrov folklóru vytvorený ľudovou fantáziou. Rozprávač doplní fakty o svoju predstavivosť alebo ich spája s jemu známymi legendárnymi motívmi a reálny základ diela sa tak posúva do úzadia. (...) Z hľadiska tematiky sa legendy delia na historické, toponymické, náboženské, démonologické a z reálneho života.“⁸

Saltykov-Ščedrin štylizuje „rozprávku“ *Kristova noc* ako ústne podanie s neobyčajným, zázračným obsahom náboženského charakteru. Základ príbehu tvorí výnimočná udalosť dlho a netrpezlivo očakávaná kresťanským svetom – vzkriesenie Ježiša Krista. Pre navodenie výnimočnej atmosféry, ktorá má pôsobiť veľmi sugestívne a autenticky, volí Saltykov hneď v úvode príbehu zložitú formu opisu so stupňovitou kompozíciou. Príbeh čitateľovi sprostredkúva rozprávač, ktorý do deja nezasahuje, javí sa ako nezainteresovaný pozorovateľ; v závere však vyjde najavo, že nejde o rozprávanie očitého svedka, ale o reprodukovanie udalosti, ktorá sa odohrala v dávnej minulosti a zachovala sa vďaka ústnemu tradovaniu:

⁶ HARPÁŇ, M: *Teória literatúry*. Bratislava 1994, s. 235; PAVERA, L. – VŠETIČKA, F.: *Lexikon literárnych pojmov*. Olomouc 2002, s. 287; VLAŠÍN, Š.: *Slovník literární teorie*. Praha 1984, s. 287.

⁷ Cit. d., s. 236.

⁸ BOREV, J. B.: *Estetika. Teorija literatury: Enciklopedičeskij slovar terminov*. Moskva 2003, s. 217.

K otázke sujetovej a žánrovej špecifiky „rozprávky“ Kristova noc

«И едва замерло в воздухе слово воскресшего, как предатель встал с земли, взял свой посох, и скоро шаги его смолкли в той необъятной, заадочной дали, где его ждала жизнь из века в век. И ходит он доднесь по земле, рассевая смуту, измену и рознь...» (s. 276).

Z hľadiska žánru dochádza v *Kristovej noci* k veľmi tesnému dotyku náboženskej legendy s legendovou povest'ou. Zároveň majú obidva uvedené žánre v niektorých aspektoch (ľudový pôvod, dejová a štýlová jednoduchosť, mytologická obraznosť, idealizácia, zázračnosť, nadprirodzenosť, fantastickosť) blízko aj k rozprávke. Dej *Kristovej noci* je však na rozdiel od rozprávok konkrétnejšie viazaný nielen na výnimočnú udalosť a osobnosť, ale do istej miery aj na čas a priestor. Podobne ako v rozprávkach aj tu dochádza k stretu dobra a zla, no bez priameho boja. Potrestanie zla má však reálnu podobu.

„Rozprávka“ *Kristova noc* môže byť vnímaná i ako alegória Ruska prvej polovice 80. rokov 19. storočia, kedy za vlády Alexandra III., ktorý sa nasadil za udržanie samoderžavného absolutizmu, nastáva obdobie tvrdej politickej reakcie a cenzúry. Podstatu všetkých problémov a pokrivených medziľudských vzťahov videl Saltykov práve v samoderžaví, ktoré – napriek tomu, že história ho už dávno odsúdila na zánik – snažilo sa zakryť skutočný stav a udržať si pozíciu za každú cenu. Celý úvodný opis v „rozprávke“ je stelesnením vzťahu „mocného“ samoderžavca a pokorného ruského ľudu, ktorý verí v zázrak vzkriesenia, v príchod vytúženého záchrancu, spasiteľa. Stelesnenie najvyššieho ideálu predstavuje v „rozprávke“ už spomínaná postava Ježiša Krista, ktorý prichádza na svet, aby uskutočnil posledný súd a vyriekol ortiel nad všetkým duchovne živým i mŕtvym.

Na základe alegorického princípu výstavby, ktorý je prítomný v *Kristovej noci* vyvstáva otázka, či z hľadiska žánru nedochádza k zblížovaniu uvedenej „rozprávky“ s bájkou? Ruskí (sovietski) literárni vedci v súvislosti s *Rozprávkami* Saltykova-Ščedrína hovoria aj o zblížovaní niektorých próz tohto cyklu so žánrom bájkou. N. L. Stepanov, ktorý sa zaoberal tvorbou významného ruského bájkara I. A. Krylova poznamenal, že literárna tradícia, o ktorú sa satirik opiera, tradícia, z ktorej vychádzajú jeho „rozprávky“ (predovšetkým však rozprávky o zvieratách), nie je natoľko tradíciou rozprávky ako tradíciou bájkou.⁹ Aj V. V. Prozorov píše, že v rozprávkach Saltykova-Ščedrína je zachovaná konceptuálnosť a cieľavedomosť príznačná pre bájkou.¹⁰

Bájkou sú postavené na alegorickom princípe, prostredníctvom ktorého sa do popredia dostáva kritika ľudských nedostatkov. Hmyz, rastliny, vtáky, ale predovšetkým zvieratá sú v bájkach stelesnením zovšeobecnených negatívnych ľudských vlastností. Svojou podstatou sú teda bájkou konkrétnejšie, kompaktnéjšie a majú bližšie k realite ako rozprávky. Aj keď sa na prvý pohľad môže zdať, že v uvedenej

⁹ STEPANOV, N. L.: *Masterstvo Krylova-basnopisca*. Moskva 1956, s. 265.

¹⁰ PROZOROV, V. V.: *Saltykov-Ščedrin*. Kniga dl'a učiteľa. Moskva 1988, s. 150.

pröze Saltykova-Ščedrina cítiť silný vplyv bájky, no „rozprávka“ *Kristova noc* na rozdiel od bájky má zložitejšiu kompozíciu, menšiu schematickosť, väčšiu obraznosť a oveľa širšiu škálu výrazových prostriedkov. Rozdiel vidíme aj v tom, že zatiaľ čo bájka je presýtená moralizujúcim poučovaním, Saltykov nepoučuje, ale poukazuje na sociálnu či etickú zákonitosť zobrazovaných javov.

Napriek tomu, že má *Kristova noc* blízko k rozprávke, nejde o rozprávku v pravom zmysle slova, rovnako ako nejde ani o bájku, druh legendovej povesti alebo legendu. Zo žánrového hľadiska ide teda o synkretický útvar, v ktorom Saltykov-Ščedrin originálne skĺbil niekoľko žánrových foriem, aby dosiahol čo najpresvedčivejší ideovo-estetický účinok a čo najrelevantnejšiu realizáciu svojho umeleckého zámeru.

Saltykov sa v „rozprávke“ *Kristova noc* nepriklonil k biblickým motívom a obrazom náhodne. Ako píše L. Ivašneva, morálne ideály, vyzdvihnuté Saltykovom prostredníctvom tejto „rozprávky“, a umelecké spracovanie motívov a obrazov z evanjelia zodpovedá náboženským predstavám ľudu. Autor dobre poznal také diela ľudovej slovesnosti, ako duchovné verše, apokryfy, legendy a povesti. Saltykova priťahovala estetická i sociálno-etická stránka ľudovej tvorby, v ktorej zjavne prevládala sociálna utópia, viera vo víťazstvo pravdy a spravodlivosti, sny o šťastí a slobode.¹¹ Prostredníctvom povesti, legendy, nábožensko-mytologických obrazov a motívov, prostredníctvom postavy Krista mohol Saltykov otvorene vyjadriť svoje etické hodnotové preferencie. Saltykov-Ščedrin aj napriek tomu, že nebol nábožensky založený, si vysoko cenil etické princípy kresťanstva. Najvyššie hodnoty boli preňho vždy tie, ktoré robili človeka človekom – t.j. hodnoty duchovné a nie materiálne.

Táto próza tvorí akoby „druhú stranu mince“, pozitívny pendant k jeho kriticko-satirickým obrazom konkrétnej historickej reality, a preto aj napriek svojej špecifickej tematike (Saltykov je do istej miery inšpirovaný evanjeliom, ale od pôvodných biblických motívov sa odkláňa a podáva čitateľovi vlastnú predstavu, zodpovedajúcu jeho ideovo-estetickým cieľom) a formálnej odlišnosti z hľadiska ideového zamerania jednoznačne patrí do cyklu *Rozprávok* ako jeho osobitá a zároveň neoddeliteľná súčasť.

¹¹ IVAŠNEVA, L. L.: «Christova noč» i «Roždestvenskaja skazka» M. J. Saltykova-Ščedrina. In: *Christianstvo i kul'tura: K 2000-letiju Christianstva*. Astrachaň, 2000, č. 1, s. 88.